

7. *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*. Pula 1972, str. 150 + 8 str. slikovnih priloga.

U toj knjizi, koja je do sada njegov najopsežniji objavljeni rad, autor je na 99 str. teksta obradio temu izraženu u naslovu i zatim mu dodao »izbor dokumentata« iz Historijskog arhiva u Pazinu (str. 102—139), indeks imena, sažetak teksta na talijanskom jeziku i neke dokumentarne ilustracije.

Iako o tom pokretu istarskih seljaka ima starijih priloga različite vrijednosti, autor je uspio da na temelju do sada neiskorištene izvorne građe, iskaza A. Cilige, jednog od glavnih organizatora pokreta, i nekih dokumentarnih tekstova u rukopisu rekonstruira do u tančine tok događaja i pouzdano utvrdi njihovo značenje.

Prikazu pokreta prethodi opširniji opis »političkih previranja u Istri 1920—1921« i Proštine s njezinim stanovništvom (9—30). Protivno F. Čulinoviću (1951) autor je nesumljivo dokazao da se u pokretu proštinskih seljaka radi o izrazito anti-fašističkom otporu, suprotstavljanju nasiljima fašista pomognutih državnim organima, a nikako ne o nekoj buni protiv talijanske države kao takve. Prema tome, on se ne može ocijeniti kao nacionalni pokret niti je imao klasno svjesno obilježje, iako su neki komunisti odigrali u njemu odlučnu ulogu.

Autor je uvjerljivo dokazao da »štrajk rudara i okupacija postrojenja labin-skih radnika i antifašistički istup seljaka Proštine predstavljaju po svojem intenzitetu najznačajnije radničko-seljačke pokrete u kraljevini Italiji u prvoj polovini 1921. godine« (98), ali da ta dva revolucionarna žarišta »usprkos vremenske koincidencije i međusobne povezanosti nisu prerasla u organizirani zajednički istup« (99).

Jaroslav Šidak

G. NOVAK, COMMISSIONES ET RELATIONES VENETAE VI, MSHSM 49, Zagreb 1970.

Sedamnaesto stoljeće u povijesti Mletačke Dalmacije historiografski je oskudno istraženo, usprkos činjenici što se veći broj radova u kojima se njezina prošlost obrađuje (osobito G. Novaka, zatim S. Traljića i drugih) i na nj odnosi. U središtu dosadašnjih proučavanja bio je politički okvir koji je Dalmaciji postavljala mletačka vlast, dok je najmanje poznat gospodarski i društveni razvitak dalmatinskih gradova u tom razdoblju. G. Novak je monografski obradio povijest više dalmatinskih gradova, odnosno otoka, u mletačkom razdoblju (Hvar, Split, Vis), dok je S. Traljić u više radova istraživao ekonomske odnose Dalmacije s turskim zaleđem; i u posljednje doba objelodanjeno je nekoliko radova u kojima se istražuje mletačko razdoblje (na primjer, *Povjest otoka Brača* od D. Vrsalovića, Supetar 1968). Ipak, uza sve to, XVII st. možemo označiti kao najmanje poznato u povijesti Dalmacije, dakako, izuzmemo li mletačko-turske ratove XVII st. (Kandijski i Morejski rat). Od četiristoljetne mletačke vlasti nad Dalmacijom najpotpunije, iako ni izdaleka cjelovito, obrađeno je XV st. (M. Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*, Sarajevo 1967), a zatim XVIII st., prije svega neki elementi gospodarskog razvitka u tom posljednjem stoljeću mletačke vlasti. Dva srednja stoljeća u povijesti mletačke Dalmacije, XVI i XVII, razmjerno su najslabije proučena, ali dok je za XVI st. barem edirana važna izvorna građa (*Commissiones et relationes venetae I-V*), dotle za XVII st. gotovo i nema tiskane izvorne građe. To je jedan od važnijih uzroka oskudnom raznavanju povijesti Dalmacije u tom stoljeću.

Iz navedenih razloga vrlo je dragocjena pojava posljednjeg (VI) sveska Mletačkih uputstava i izvještaja u izdanju Jugoslavenske akademije koji nam otvara pogled u taj nedovoljno proučeni period u povijesti Mletačke Dalmacije. Građu za

taj svezak sabrao je G. Novak, poprativši sve izvještaje bilješkama i uvodom na hrvatskom jeziku. Nakon IV i V sveska u kojima je bila sabrana građa iz posljednje četvrtine XVI st. (usp. bilješku u prošlom svesku HZ-a, 663—65), građa objelodanjena u VI svesku obuhvaća prva dva desetljeća XVII st., ali su joj dodana i tri izvještaja o Uskocima iz g. 1588, 1597. i 1598. (9—25, 49—55, 57—59), te vrlo zanimljiv spis o osvajanju Klisa g. 1596. (27—47). Iz XVII st. potječe ukupno 26 izvještaja, od kojih se najviše (9) odnosi na Šibenik, dok se na Split odnosi 6, Zadar 4 i kvarnerske otoke Krk i Rab jedan izvještaj. Preostalih 6 izvještaja potječe od različitih mletačkih činovnika koji su se službom nalazili na jadranskom području (generalni providuri, kapetani kulfa i dr.). U ovom svesku nisu objelodanjeni izvještaji iz Trogira i Kotora.

Objelodanjena građa veoma je značajna za poznavanje ovog razdoblja hrvatske prošlosti i dosad uglavnom, historiografski nije upotrijebljena (jedino je G. Novak u većoj mjeri prenio podatke iz splitskih izvještaja u svoju drugu knjigu Povijesti Splita). Iako svi izvještaji nisu jednake vrijednosti (neki sadrže mnoštvo korisnih podataka i dobrih opažanja, dok su drugi, naprotiv, odviše općeniti), ipak su uvjerljivo svjedočanstvo o izvanredno teškim uvjetima za razvitak dalmatinskih gradova na uskom obalnom pojasu hrvatskog teritorija, pod čvrstom mletačkom dominacijom i pred stalnom opasnošću od turskog osvajanja. Ti izvještaji, kao i oni iz XVI st. tiskani u prethodnim svescima, temeljito opisuju i objašnjavaju uzroke općenita propadanja Dalmacije u mletačkom razdoblju, čiji kraj ona dočekuje kao zaostala i nerazvijena pokrajina na rubu evropskog razvitka.

U izvještajima prevladava vojnička problematika: vojna i obrambena sposobnost dalmatinskih gradova, te odnosi s Uskocima i Turcima. Tursko pitanje ispunjava sve mletačke izvještaje već i u XVI st., pa je razumljivo da prevladava i u izvještajima iz XVII, st., jer je opasnost od Turaka trajno određivala razvitak Dalmacije od druge polovice XV do kraja XVII stoljeća. U izvještajima, pak, koji su objelodanjeni u ovom svesku mnogo se govori o Uskocima, jer su oni u razdoblju od Madričkog mira (1617) nalaze u središtu pažnje mletačkih činovnika. Tako nas, na primjer, izvještaj Filipa Pasqualiga (providur mornarice i generalni providur Kulfa i Dalmacije) iz 1602. podrobno obavještava o uskočnim akcijama na prijelazu iz XVI u XVII st. i o mletačkoj djelatnosti protiv njih (87—116).

Takav sadržaj mletačkih izvještaja s dominantnom vojničkom problematikom upozorava ne samo na položaj dalmatinskih gradova u neposrednom susjedstvu s turskim područjem nego i na značenje Dalmacije u mletačkom sustavu. Ili drugim riječima: sadržaj izvještaja pokazuje što je mletačku vladu zanimalo o Dalmaciji i kakav je bio stav Venecije prema njoj. Vladina osnovna briga bilo je održavanje posjeda u Dalmaciji, pa mletački upravljači izvještavaju pretežno o onim čimbenicima u razvitku gradova koji su pokazivali koliko je mletačka vlast u njima sigurna, prije svega prema Turcima i Uskocima, ali ponekad i njihovu unutrašnjem životu. U najužoj vezi s tim su i oni dijelovi izvještaja koji opisuju brojčano stanje stanovništva, proizvodne i trgovačke prilike, te stanje gradskih prihoda i rashoda. Izvjestioci te podatke, posve razumljivo, uvijek donose i razmatraju sa stajališta mletačke vlasti i njezine moći. Navodeći broj stanovnika u pojedinim gradovima i na njihovim područjima, gradski knezovi gotovo nikad ne zaboravljaju da točno zapišu koliki je broj ljudi sposobnih za oružje (*da fatti*). Izvjestioci veliku pažnju obraćaju trgovini. Vrlo često predlažu mjere za povećanje trgovačkog prometa, ali redovito sa stajališta mletačkih interesa: jačanje trgovine, osobito splitske, s Turskom značilo je konkurentsku borbu s dubrovačkom trgovinom, ali istodobno i povećavanje gradskih i mletačkih prihoda. U cjelini uzevši, u središtu zanimanja mletačke vlade i njezinih činovnika u Dalmaciji bili su interesi Venecije, a samo u izuzetnim slučajevima napredak samih gradova.

Prilike u Dalmaciji, ocrtane u izvještajima iz prvih desetljeća XVII st., ne razlikuju se bitnije od onih u posljednjoj četvrtini XVI stoljeća. Osnovna obilježja u razvitku Dalmacije: smanjena površina gradskih teritorija, njihova opustošenost (na terrafermi) i slaba napućenost — zadržana su i u XVII stoljeću.

Izvještaji u ovom svesku, kako je istaknuto, odnose se na Zadar, Split i Šibenik, ali samo za posljednji sadrže obilate podatke o broju stanovništva. Potkraj XVI st. (1597) šibenski teritorij imao je oko 11.000 stanovnika (Commissionses V, 223), ali je 1602. taj broj bio manji: oko 9.500 (85). U prva dva desetljeća XVII st. njegovo se stanovništvo polagano povećavalo, pa je 1620. imao gotovo 12.000 stanovnika (298, 301). Pri tom je zanimljivo da se nije povećavao broj gradskog, nego seoskog pučanstva. Na početku XVII st. (1602) sam grad zajedno s varošima imao je 5.500 stanovnika (85) i taj se broj nije znatnije povećao u prva dva desetljeća (1620: 5.750; 298), ali se istodobno povećao broj stanovnika na gradskom teritoriju: 1602. u 14 šibenskih sela bilo je 3947 (85), a 1620. 6.062 stanovnika (301). Na splitskom području prilike su bile sasvim drugačije. Splitski teritorij bio je mnogo manji od šibenskog ili zadarskog, pa je 1605. ukupno imao 5.273 stanovnika, od čega u gradu s varošima 3.789 (128). Prilike su se još više pogoršale nakon kuge 1607, pa je Split potkraj te godine imao tek nešto više od tisuću stanovnika (G. Novak, Povijest Splita II, 116—17). Niti do kraja ovog razdoblja splitski teritorij nije dosegao broj stanovništva prije kuge: 1614. imao je o. 3.800 (202), a 1619. tek o. 4.000 stanovnika (286). Split je, prema tome, na početku XVII st. bio vrlo malen grad, dvostruko manji od Šibenika ili Zadra (1616. 6.000 stanovnika; 270).

Navedeni podaci o broju stanovništva važni su osobito pri analizi gospodarskih prilika u gradovima. Pusti i slabo napućeni bili su u prvom redu kopneni dijelovi gradskih distrikata, što je utjecalo na smanjivanje zemljišne proizvodnje. Zadarski knez L. Surian u svom, podacima bogatom, izvještaju iz g. 1616. upozorava na vrlo malenu proizvodnju žita na zadarskom teritoriju kojom se grad može prehraniti samo 3 mjeseca i ističe da je to zbog nedostatka radne snage (per la dishabitatione del paese; 272). Prema drugim izvorima znamo da se Surianova primjedba odnosi na kopneni, a ne na otočni dio zadarskog distrikta, na kojem je u XVI i XVII st. stanovništvo polagano raslo. Prema tome, problem nenapućenosti zadarskog teritorija bio je aktualan i na početku XVII kao i u prethodnom stoljeću, pa su zadarski knezovi i tada pokušavali na njemu naseliti novo stanovništvo (Surianov izvještaj, 272).

Mletačke izvjestioce, uglavnom, ne zanimaju zemljišni odnosi, pa o njima rijetko govore; ukoliko se na njih obaziru, zanima ih samo agrarna proizvodnja i problem obrađivanja zemljišta na turskom teritoriju od strane dalmatinskog seljaštva. Ta je pojava bila dosta česta u XVI i XVII st. na šibenskom i splitskom području, ali iz različitih uzroka. Dok je na primjer, zadarski teritorij bio nenapućen, dotle je splitski, nakon Ciparskog rata, bio tako malen da su splitski težaci bili primorani da i dalje obrađuju nekadašnje zemljište, sada pod turskom vlašću. Mletački knezovi su se vrlo podozrivo odnosili prema toj pojavi, pa su pokušali i sa zabranama (1602; 67), ali bez većeg uspjeha. Na šibenskom području uzroci toj pojavi bili su, prema mletačkim izvjestiocima, drugačiji: šibenski seljaci su radije obrađivali zemljišta na turskom nego na šibenskom teritoriju zbog lakših obveza i manjih podavanja (120, 152), pa izvjestioci upravo u tome vide jedan od važnijih razloga neobrađenosti zemljišta na šibenskom području.

U izvještajima se često opisuje ekonomski položaj pojedinih slojeva stanovništva i gotovo redovito se upozorava na njihovo siromaštvo. Šibenski knezovi izvještavaju da je stanovništvo siromašno, osobito seljaštvo zbog prirode tla i oskudice žita (140), ali rijetko detaljno razlažu uzroke toj pojavi. Zbog toga je još više zanimljiv već spomenuti zadarski knez L. Surian koji se 1616. vrlo kritički izražava o ekonomskoj djelatnosti zadarskih plemića i pučana. On ističe da se Zadrani, osim

nekih iznimaka, ne bave ni trgovinom, niti se brinu o zemljišnom posjedu, pa otuda proizlazi njihovo siromaštvo (270). Surianovo zapažanje, doduše subjektivno i po nešto pojednostavnjeno, ipak je zanimljiva potvrda o ekonomskom nazadovanju Zadra na početku XVII stoljeća.

Navedene okolnosti (nenapučenost teritorija, gospodarska nezainteresiranost) uvjetovale su skroman opseg proizvodnje i pojačanu trgovinu s turskim teritorijem. Izvjestioci ističu da na šibenskom području ima jedino vina dosta i da je ono najvažniji šibenski proizvod (278), a nakon toga sol (282). Život su, kao i u srednjem vijeku, oskudijevali svi gradovi, pa se, usprkos neprijateljskim odnosima, razvijala vrlo živa lokalna trgovina s turskim područjem. Iz zaleđa su se u gradove dopremali žito, stoka, vuna i sir, a izvozili vino, tkanine i sol.

I u ovom razdoblju mletački izvjestioci obraćaju osobitu pažnju velikoj balkanskoj trgovini između Turske i Venecije, prije svega preko splitske skele, ističući njezinu važnost. Osobito je zanimljiv izvještaj splitskog kneza Garzonija iz 1619. u kojem se podrobno opisuju djelatnosti skele, vrijednost robe, carine i porezi (286—89). Pa ipak, procvat splitske skele u izravnoj je suprotnosti s gore navedenim podacima o malenom broju splitskog stanovništva i njegovu siromaštvu. Iako je vrijednost prometa u splitskoj skeli bila vrlo velika, sam grad od toga nije imao znatnije koristi niti je taj promet išta pridonio njegovu ekonomskom jačanju. Korist je izvlačila mletačka vlada i skupina stranih trgovaca koja je vodila poslovanje skele (usp. G. Novak, n. dj., 86—7).

Na kraju valja spomenuti da su mletački izvještaji pouzdan povijesni izvor. U njima, doduše ponekad nalazimo i stanovita protuslovlja, pa i netočnosti, ali im vrijednost daje činjenica što mletački činovnici u njima nisu uljepšavali sliku Dalmacije nego su se najčešće kritički odnosili prema pojedinim pojavama. Zbog toga oni pouzdano svjedoče o općenitom, prije svega ekonomskom, zaostajanju Dalmacije na početku XVII stoljeća.

T. Raukar

M. M. FREJ DEN BERG, DEREVNJA I GORODSKAJA ŽIZNJ V DALMACII XIII—XV vv., Kalinin 1972, str. 253.

Sve veći interes koji se u drugoj polovici ovog stoljeća javlja kod historičara da istražuju materijalne uvjete života u pojedinim regijama, kako bi se na kraju dobio cjelovit prikaz društvenog života njihova stanovništva, dolazi do izražaja i u ovoj knjizi.

Istaknuti sovjetski historičar, jedan od plejade onih koji su se u Sovjetskom Savezu u većoj ili manjoj mjeri specijalizirali za našu srednjovjekovnu historiju (Bromlej, Efremov, Manančikova, Moskalkenko i Zaharov — uz Grekova) izdao je navedenu knjigu kao »specijalni kurs predavanja« održanih na Historijskom fakultetu u Kalininu. Izdanje je šapirografirano i to je jedina stvar koja bi mu se mogla predbaciti. A sve ostalo — sadržaj, autorova akribija, geografske karte, brojne bilješke, literatura, originalni tekst Vranskog zakonika na talijanskom jeziku, što ga pisac prvi put publicira, uz ruski prijevod ovog kao i Novigradskog zakonika, čine naučno djelo kojem treba pozavidjeti, pogotovu s obzirom na činjenicu da našoj historiografiji nedostaju takvi sintetički radovi koji na temelju historijskih dokumentiranih podataka prikazuju cjelovit život određene regije.

Pisac smatra »da je nama poznata rana etapa feudalnog razvitka Dalmacije« i da nas »potreba da se upoznamo s kasnijim razdobljem vodi k izvorima XIII—XV st.« (str. 6). Na taj način on nastavlja tradiciju interesa za našu srednjovjekovnu pravnu povijest, kojoj je u XIX st. udario temelje M. Vladimirskij-Budanov. Osim

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXV—XXVI

1972—73

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb